

METHODOLOGICAL PROBLEMS OF STUDYING SELF- AWARENESS IN PSYCHOLOGY

Alimov Xojageldi Mustafoyevich

Acting Professor, Department of “Psychology of Religion and Pedagogy” Doctor
of Psychological Sciences (DSc) International Islamic Academy of Uzbekistan

Abdusalomova Nafosatbonu Isomiddin qizi

1st-year Master’s Student International Islamic Academy of Uzbekistan

Abstract. This article is devoted to the methodological issues of studying human self-awareness. It is known that methodology is divided into general, particular (or special), and specific methodology. At the same time, methodology represents a process associated with revising existing views on the psyche. In other words, it concerns the problem of different interpretations of the same psychological phenomenon by various scholars. Indeed, diverse interpretations of a particular psychological phenomenon under the influence of different factors lead to ambiguity in understanding this phenomenon. This, in turn, makes it difficult to draw correct conclusions about it. The article examines this issue from the perspective of self-awareness.

Keywords: self-awareness, methodology, psyche, psychological phenomenon, factors, various interpretations, concept, ambiguity, conclusion.

ПСИХОЛОГИЯДА ЎЗИНИ ЎЗИ АНГЛАШНИ ТАДҚИҚ ҚИЛИШНИНГ МЕТОДОЛОГИК МУАММОЛАРИ

АЛИМОВ Хўжагелди Мустафоевич

Ўзбекистон халқаро исломшунослик академияси “Дин психологияси ва педагогика” кафедраси профессори в.б., психология фанлари доктори (DSc)

АБДУСАЛОМОВА Нафосатбону Исомиддин қизи

Ўзбекистон халқаро исломшунослик академияси 1-босқич магистранти

Аннотация. Ушбу мақола инсоннинг ўзини ўзи англашнинг тадқиқ қилишининг методологик масалаларига бағишланади. Маълумки, методология умумий методология, хусусий (ёхуд махсус) методология ва конкрет методологияларга бўлинади. Бунда методология психика тўғрисидаги мавжуд қарашларни қайтадан кўриб чиқиш билан боғлиқ жараёнлар. Яъни бу – маълум бир психик ҳодисанинг турли олимлар томонидан турлича талқин қилинишлиги муаммосидир. Дарҳақиқат, маълум бир психик ҳодисанинг турли олимлар томонидан турли хил талқин қилинишлиги ўша ҳодиса ҳақидаги тушунчанинг ғализлигини келтириб чиқаради. Бу эса ўз ўрнида ўша психик ҳодиса ҳақида тўғри хулоса чиқаришимизни қийинлаштиради. Мақолада шу масала ўзини ўзи англаш нуқтаи назаридан туриб ҳал этилади.

Калит сўзлар: ўзини ўзи англаш, методология, психика, психик ҳодиса, олимлар, турли хил талқин, тушунча, ғализлик, хулоса.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ИССЛЕДОВАНИЯ САМОСОЗНАНИЯ В ПСИХОЛОГИИ

Аннотация. Данная статья посвящена методологическим вопросам исследования самосознания человека. Известно, что методология подразделяется на общую, частную (или специальную) и конкретную. При этом методология представляет собой процесс, связанный с пересмотром существующих представлений о психике. То есть речь идёт о проблеме различной интерпретации одного и того же психического явления разными учёными. Действительно, различная трактовка определённого психического явления под влиянием различных факторов приводит к неоднозначности понимания данного явления. Это, в свою очередь, затрудняет формирование правильных выводов о нём. В статье данная проблема рассматривается с точки зрения самосознания.

Ключевые слова: самосознание, методология, психика, психическое явление, факторы, различные интерпретации, понятие, неоднозначность, вывод.

КИРИШ

Ҳар қандай илмий муаммони тадқиқ қилиш, аввалом бор, унинг методологик қирраларини ўрганишдан бошлансагина мақсадга мувофиқ бўлади. Чунки ўрганиладиган илмий муаммо методологик жиҳатдан таҳлил қилингандан кейин уни кейинги тадқиқот босқичларига қадам қўйилмоғи зарур.

“Методология” деганда психология фанида нима назарда тутилишини билиб олишдан ишимизни бошлаш дуруст деб ҳисоблаймиз. “Методология” деган тушунчага фанда тариф ва тавсифлар жуда кўп. Ҳатто айтишимиз мумкинки, у ҳар бир фан тармоғи нуқтаи-назаридан ҳам ўзига хос хусусиятга эга. Шу нуқтаи-назардан қараганимизда таниқли психолог олимамиз Г.М.Андреева томонидан методологияна берилган тавсиф бизнинг психология фанимиз учун қадрлидир. Олиманинг фикрича, ҳар қандай объектни ўрганишда бўладиган илмий ёндошув ўзида уч хил муносабатни ифодаламоғи зарур:

1. Умумий методологияни – ўзига хос умумфалсафий ёндошувни, тадқиқотчи томонидан қабул қилинган билишнинг умумий усули.
2. Хусусий (ёхуд махсус) методологияни – илмнинг мазкур соҳасида қўлланиладиган методологик тамойиллар мажмуаси.
3. Конкрет методологияни – тадқиқотнинг конкрет методик усуллари тўплами¹.

Биз қуйида юқоридаги илмий тадқиқотнинг учта муносабатига алоҳида – алоҳида тўхталиб ўтишдан олдин шуни такидламоқчи эдикки, ҳар қандай тадқиқот ўтказилиш жараёнида методологиянинг барча даражаларидаги талаблар бажарилмоғи зарур.

Шундай қилиб, умумметодологик тамойиллар ҳақида баъзи фикрларимизни билдирамиз. Бу методологик ёндошувнинг илк босқичига тўғри келади. Бунда асосан умумфалсафий талаблар назарда тутилган бўлиб, диалектиканинг учта

¹ Андреева Г.М. Социальная психология. М.: Изд – во МГУ, 1989. – 56 с.

асосий қонунларини шулар жумласига киритса бўлади (миқдор ўзгаришларининг сифат ўзгаришларига ўтиши қонуни, қарама-қаршиликлар бирлиги ва кураши қонуни, инкорни инкор қонуни)². Бу қонунлар нафақат ҳар қандай психик жараёнларда сақланиши билан бир вақтда, тадқиқотчи объекти ўзгаришида содир бўладиган динамикани ўрганишда тамойиллар кўринишида ҳам фойдаланса бўлади. Масалан, олий ўқув юртидаги ўқишга кирган талабанинг ўқиш давомида ўзгарадиган мотивлари динамикасида миқдор ўзгаришларининг сифат ўзгаришига ўтиши қонунини кузатса бўлади.

Психология фанига тааллуқли бўлган методологик тамойиллар

Биз учун тадқиқотимизда методологиянинг иккинчи кўринишдаги ҳолати аҳамиятга эга. Бу психология фанига тааллуқли бўлган методологик тамойиллар билан боғлиқ масаладир. Маълумки, психология фани бошқа барча фанлардан ўз тадқиқот предметининг номоддийлиги билан фарқланади. Унинг бу характерли хусусияти психик ҳодисаларни тадқиқ қилишга алоҳида тамойилларни тадбиқ қилишга олиб келинишлиги ҳақида фикрлар билдирган.

Тадқиқотчининг фикрича, психология фанининг тадқиқот объекти ҳисобланган психикани ўрганишда икки қарра субъективлилик ҳодисаси кузатилади, яъни бошқа фанларда тадқиқот объекти тадқиқотчининг субъектив сфераси орқали тадқиқ қилинса, психологиядаги психиканинг ўзи субъектив ҳодиса эканлиги сабаб у икки қарра субъективли тадқиққа учрайди. Бу ҳолат тадқиқотларни қийинлаштиради, олинажак натижаларнинг ҳаққонийлигига путур етказилади. Муаллиф бу методологик муаммони ҳал қилишда икки хил йўл мавжудлигини таъкидлайди: биринчиси – иттифоқ тузими давридаги психикани ўрганишга тадбиқ қилинган сунъий методологик тўсиқларни (синфийлик,

² Большой психологический словарь. Сост. И общ. Ред. Б.Мешеряков, В.Зинченко – ЕВРОЗНАК, 2004 – 672 с.

партиявийлик тамойиллари, онгнинг материяга нисбатан иккиламчилиги тамойили ва ҳ.к.) олиб ташлаб, ўрнига янги методологик тамойилларни ишлаб чиқиш бўлса, иккинчиси, психика тўғрисидаги мавжуд қарашларни қайтадан кўриб чиқиши йўли. Юқорида зикр қилинган ечимлар психологияда мавжуд бўлган муаммоларнинг ҳал бўлишига ёрдам бериши мумкин.

Умумметодологик муаммо

Яна бир принципиал аҳамиятга эга бўлган умумметодологик муаммо ҳақида Л.М.Веккер ўзининг “Психик жараёнлар” китобининг 3-томида батафсил тўхталади. У сифат ва унинг ташувчиси (носитель) ўртасидаги муносабатларни ўргана туриб, сифат ва унинг ташувчиси (масалан, психика сифат деб қаралса, унинг ташувчиси – мия) ўртасидаги алоқа бирламчи бўлсагина улар ҳақида чиқарилган хулосалар тўғри бўлишлигини таъкидлайди. “Бироқ одатда сифатнинг ўзи ҳам яна бошқа сифатларни юзага келтиради (масалан, мия психикани пайдо қилса, психиканинг сифати мотивация бўлиши мумкин) n – даражадаги сифат $(n-1)$ даражадаги сифатнинг функцияси сифатида тушунтирилмоғи зарур. Чунки у мазкур сифатнинг энг яқин бевосита ташувчисидир”³. Муаллифнинг таъкидлашича, сифат ва унинг ташувчиси ўртасидаги ўзаро муносабатлар муаммосининг ҳал қилинмаганлиги сабабли маълум психологик масалаларни ҳал қилишда методологик тўсиқни пайдо қилиб қўяди. Холбуки бу масала ечимини топмас экан, тадқиқотларимиз бир ёқламалик касб этаверади.

Методологияда бир муаммо мавжуд бўлиб, уни психология фанида ҳам кузатса бўлади. Бу – маълум бир психик ҳодисанинг турли олимлар томонидан турлича талқин қилинишлиги муаммосидир. Дарҳақиқат, маълум бир психик

³ Веккер Л.М. Психические процессы. 3 – том. – Л. Изд – во ЛГУ, 1987. – 24 с.

ҳодисанинг турли омиллар томонидан турли хил талқин қилинишлиги ўша ҳодиса ҳақидаги тушунчанинг ғализлигини келтириб чиқаради. Бу эса ўз ўрнида ўша психик ҳодиса ҳақида тўғри хулоса чиқаришимизни қийинлаштиради.

Юқоридаги ҳолат ҳам психология фанидаги муҳим методологик муаммони яққол кўрсатиб турибди. Мотив тушунчасига бўлган бундай турли хил муносабатлар, талқинлар, таҳлиллар мотивация тўғрисидаги назариянинг яратилишига тўсқинлик қилади.

Умуман айтганда, методология барча фанлар учун энг муҳим аҳамиятга эга бўлиб, унда ишлаб чиқарилган тамойилларга тадқиқотчининг амал қилишлиги уни тўғри йўлдан оғишмай кетишлигига кафолат беради. Шунинг учун ҳам ҳар бир тадқиқотчи унда ишлаб чиқарилган тамойилларга амал қилишга ҳаракат қилмоғи зарур. Биз ҳам ўз тадқиқотимизда ишончли саналган системалилик, тараққиёт ва комплекслилик тамойилларидан фойдаланган ҳолда тадқиқотларимизни ўтказдик ва олинган натижаларни таҳлил қилдик.

Ўзини ўзи англаш жараёни ўтиш даврининг марказий психик жараёни ҳисобланади. Бу жараённинг қандай ҳаракатлантирувчи кучлари мавжуд? Индивидуаллик ва унинг англаниши қандай шаклланади? Ўсмирлардаги ўзи тўғрисидаги тасаввурлар қандай компонентардан ташкил топади? Ўзини ўзи назорат қилиш билан “Мен” туйғуси ўртасида қандай алоқалар мавжуд? Шунга ўхшаш саволларга жавоб изланир экан, методологик тамойилларга асосланиб тадқиқот ўтказиш талаб қилинади.

Ўзини-ўзи англаш тушунчасининг назарий муаммолари

Ўсмирларда ўз ички оламини кашф этиш – мураккаб психологик ҳодиса ҳисобланади ва уни тадқиқ қилишда фойдаланиладиган методологик тамойиллар ишончли асосга эга бўлиши келажакда чиқарадиган илмий хулосаларнинг тўғри бўлишига олиб келади.

1. Ўзини-ўзи англаш тушунчасининг назарий муаммолари мавжуд бўлиб, уларнинг биринчисига “тушунчанинг аниқ таърифланмаганлиги” киради.

Психологияда “ўзини-ўзи англаш” ягона, барча томонидан қабул қилинган таърифга эга эмас. У турли мактабларда турлича талқин қилинади: Масалан, фалсафий ёндашувда “ўзини-ўзи англаш” инсоннинг “Мен” и, мавжудлигини англатади; ижтимоий психологияда эса шахснинг ўзини бошқалар билан муносабатда англашини кўрсатади; ривожланиш психологиясида болалиқдан шаклланиб борадиган психик тузилма тушунилади; когнитив психологияда эса ўз фикрлари ва ҳолатларини рефлексив баҳолаш қобилияти назарда тутилади. Бу хилма-хиллик назарий бўлинишга олиб келади ва тадқиқот натижаларини солиштиришни қийинлаштиради.

2. Кейинги муаммо “Ўзини-ўзи англаш ва яқин тушунчалар ўртасидаги чегара муаммоси” кўринишида тавсифланади. Бу қуйидаги тушунчалар кўпинча бир-бири билан қоришиб кетишлигини англатади: “Мен-концепция”, “Ўз-ўзини баҳолаш”, “Идентиклик” ва “Рефлексия”. Масалан, баъзи олимлар ўзини-ўзи англашни Мен-концепциянинг асоси деб ҳисоблайди, бошқалар эса уни натижа сифатида кўради. Бу эса назарий ноаниқликка сабаб бўлади.

3. Учинчи муаммо “Биологик ва ижтимоий омиллар нисбати” деб аталди. Маълумки, муҳим назарий саволлардан бири - ўзини-ўзи англаш туғма хусусиятми ёки ижтимоий муҳитда шаклландими? деган саволдир. Бу саволга турли психологик мактаблар турлича ёндашади. психоанализда — ички тажрибалар ва онгсиз омиллар устуни сифатида; бихевиоризмда — ташқи муҳит асосий омил ҳисобланади; маданий-тарихий ёндашувда (Выготский) — ижтимоий мулоқот ҳал қилувчи аҳамиятга эгаллиги таъкидланади. Муаммо шундаки, бу масалада ягона назарий келишув мавжуд эмас.

4. Тўртинчи муаммо “Методологик муаммолар” билан боғлиқ бўлиб, уларни бир нечв тоифага ажратиш мумкин. Бирчисига “Ўлчаш муаммоси” деб аталган муаммо киради. Ўзини-ўзи англаш — ички, субъектив ҳолат бўлгани учун уни тўғридан-тўғри ўлчаб бўлмайди. Шу сабабли:ўлчаш учун анкета ва сўровномалар, ўз-ўзини ҳисобот усуллари ва проектив методлар қўлланилади. Аммо бу методлар ижтимоий исталган жавоб, онгли ёки онгсиз бузиб кўрсатиш хавфига эга.

Муаммоларнинг иккинчиси “Объективлик ва субъективлик нисбати” деб аталиб, бунда тадқиқотчи қуйидаги муаммога дуч келади:

- 1) ўзини-ўзи англашни шахснинг ўз баҳоси орқали ўлчаймизми ёки ташқи кузатув ва эксперт баҳосига таянилади. Икки ҳолат ҳам камчиликларга эга:
- 2) субъектив баҳолар — нотўлиқ ёки идеаллаштирилган бўлиши мумкин;
- 3) ташқи баҳолар — шахснинг ички тажрибасини тўлиқ акс эттирмаслиги мумкин.

Учинчи муаммо “Ёш ва маданий омиллар” дея аталади ва бунда ўзини-ўзи англаш: ёшга қараб (болалик, ўсмирлик, катталарда), маданиятга қараб (индивидуалистик ёки коллективистик жамиятлар) кескин фарқ қилади. Шу сабабли бир маданиятда ишлаб чиқилган методика бошқа маданиятда нотўғри натижа бериши мумкин. Бу методикаларни адаптация қилишни талаб қилади.

“Методологик муаммолар” билан боғлиқ бўлган яна бир муаммо “Динамик жараённи статик методлар билан ўрганиш” деб номланади. Маълумки, ўзини-ўзи англаш — динамик, ўзгарувчан жараён. Аммо кўп тадқиқотлар бир марталик сўровнома,ёки кесма тадқиқотлар орқали ўтказилади. Бу эса шахс ривождаги ўзгаришларни тўлиқ очиб бермайди.

5. Бешинчи муаммо “Замонавий ёндашувлар ва ечимларга интилиш” деб аталади ва ҳозирги кунда қуйидаги йўналишлар муаммоларни юмшатишга ҳаракат қилмоқда: комплекс ёндашув (сифат ва миқдорий методларни

бирлаштириш); лонгитюд тадқиқотлар; нейрпсихологик усуллар; маданий-сензитив методикалар ишлаб чиқиш.

Хулоса. Хулоса қилиб айтганда, психологияда ўзини-ўзи англашни тадқиқ қилиш назарий жиҳатдан — тушунчалар хилма-хиллиги, методологик жиҳатдан — ўлчаш, объективлик ва маданий фарқлар билан боғлиқ мураккаб муаммоларга эга. Шу билан бирга, бу йўналиш шахс психологиясининг энг марказий ва истиқболли соҳаларидан бири ҳисобланади. Шу нуқтаи назардан қараганда, методология ҳар қандай тадқиқотларнинг марказида турган масала бўлганлиги сабабли уни эътибордан четда қолдириш мумкин эмас.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Андреева Г.М. Социальная психология. М.: Изд – во МГУ, 1989. – 365с.
2. Багдасарова С.К, Самыгин С.И, Столяренко Л.Д. Психология и педагогика. М.: ИКЦ «Март», Ростов н/д, «март», 2006 – 320 с.
3. Баротов Ш.Р. Ўқувчи шахсини ўрганиш усуллари: Мактаб ўқитувчилари ва педагогика институтлари талабалари учун қўлланма. – Тошкент: Ўқитувчи, 1995.- 56 б.
4. Большой психологический словарь. Сост. И общ. Ред. Б.Мешеряков, В.Зинченко – ЕВРОЗНАК, 2004 – 672 с.
5. Веккер Л.М. Психические процессы. 3 – том. – Л. Изд – во ЛГУ, 1987. – 325с.
6. Волков Б.С. Возрастная психология. Учеб. пособие для ВУЗов/ Под ред. Б.С.Волкова. В 2-х ч. – М.: ВЛАДОС, 2005. Ч.2.- 343 с.
7. Выготский Л.С. Психология развития ребёнка. – М.: Смысл, 2004.- 512 с.
8. Ганзен В.А. Системные описания в психологии – Л.: Изд-во ЛГУ, 1984 – 176 с.